

XV асрнинг иккинчи ярмида Хуросонда Алишер Навоий атрофида тўпланган аллома, шоир ва донишмандлар орасида машхур ва комусий талант эгаларидан бири Воиз Кошифийдир. Камолиддан Хусайн Воиз Кошифий тахминан 1440 йилларда Хуросон вилоятидаги Сабзавор шаҳрининг Байхак кентида тугилган, унинг ота-онаси, болалиги хақида ҳозирча ҳеч қандай аниқ маълумот йўқ.

Бизнингча, у бошлангич маълумотни Сабзаворда олган. У араб, форс, туркий тили, математика, астрономия, кимё, мусика, адабиёт, фикрдан тўлиқ маълумотга эга бўлган. Ёшлигиданок воизлик - сўз санъати билан шугулланган. Кошифий Сабзаворда тез орада кўзга кўринган воиз - нотик бўлиб танилган. Кейинчалик Нишопурда 1455-1468 йилларда эса Машхадда яшаб, воизлик қилган. 1468 йилнинг охирида Абдурахмон Жомийнинг тавсияси билан Хусайн Воиз Кошифий Хиротга келади ва қолган умрини асосан Хиротда Темурийлар раҳнамолигида ўтказади.

Маълумки, XV асрнинг иккинчи ярмида Темурийлар, хусусан Хусайн Бойқаро даврида Хирот Шарқнинг маданият маркази эди. Тарихчи олим Саййид Нафисийнинг айтишича, Кошифий умрининг охирида Хиндистонга қилган сафари хақида ҳам деярли маълумот йўқ. Хусайн Воиз Кошифийнинг икки кизи ва бир ўғли бўлиб, ўғли Фаҳриддин Али ас-Сафий ўз даврининг катта шоири, ёзувчиси ва олими ("Рашоҳоти айн ал-хаёт" асари билан машхур) бўлиб етишган. Али ас-Сафийнинг ислом тарихига, пайгамбарлар ҳаётига, адабиётга, Хўжа Аҳрорга, ахлоқда, кимёга бағишланган ўндан ортиқ илмий ва бадиий асарлари бор. Хусайн Воиз Кошифий 1505 йилда Хиротда вафот этади.

Камолиддин Хусайн - алломанинг исм-шарифи, воиз (нотик) - лақаби, Кошифий (кашф қилмоқ, яратмоқ) - адабий таҳаллусидир. Хусайн Воиз Кошифий асарларини ўз даврининг илмий тили - форс тилида ёзган бўлиб, ундан кўпгина илмий, бадиий таржима асарлари ҳам мерос қолган. У фалсафа, ахлоқ, тилшунослик, адабиётшунослик, сиёсат, тарих, кимё, астрономия, математика, мусика, воизлик, шеър санъати, дин тарихи, фикр, тиббиёт каби фанларга оид 200 дан ортиқ асар ёзганлиги манбалардан маълум. Кошифийнинг Ўзбекистон Фанлар академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик ва Х Сулаймонов номидаги Кўлғемалар институтларида 45 номдаги асарларининг 197 кўлғема ва 75 тошбосма нусхалари сақланмоқда.

Бундан ташкари у ўз даврининг кўзга кўринган илохиятчи олими бўлиб, хадисни, Куръони Каримни ёддан билган, хатто Куръонга тўрт китобдан иборат шарх ҳам ёзган. Кошифийнинг "Ахлоки Мухсиний", "Рисолаи Хотамия", "Анвори Сухайлий", "Футувватномаи Султоний", "Тавсири Хусайний", "Жавохирнома" каби ундан ортик асари араб, татар, эски ўзбек, ўрду, турк, немис, инглиз, француз ва бошқа тилларга таржима килинган. Хозирги кунда Кошифий асарлари Париж, Лондон, Берлин, Санкт-Петербург, Москва каби шаҳарларда, Ироқ, Туркия, Эрон, Афғонистон, Хиндистон, Бангладеш ва бошқа шарк мамлакатларининг кутубхоналарида сақланмоқда. Чет мамлакатларда Кошифий асарларига кизиқиш XVIII-XIX асрлардаёқ кучли бўлиб, Гарбий Оврупонинг Х. Г. Кин, М. Дуайт, Д. Д. Дональдсон, Э. Браун, А. А. Арберри, Э. С. Кеннеди, Э. Розенталь, Х. Массе, К. С. Ламбтон, Р. Леви, А. М. Шастери каби машхур олимлари Марказий Осиё ва Эроннинг XIV-XV асрлардаги маданияти тарихини атрофлича ўрганишга ҳаракат қилганлар ва Кошифийнинг ижоди, меросига юкори баҳоо берганлар.

Кошифий ижодини ўз даврининг йирик тарихчиси Хондамир "Хулосат ул-ахбор" асарида: "Ул жаноб нужум илмида ҳам зўр махоратга эга эди, чунончи унинг таъбирлари Казо ўки сингари бехатар бўларди. Унинг балогатоётлик ҳамда фасохатсифатлик китоблари кўп ва бехисоб бўлиб, уларнинг кўпи олиймаком амир Алишернинг атокли номи билан зийнатланган. Амир Алишернинг инояти ва илтифоти ул жанобнинг хол саҳифасига ҳамма вақт тушиб турарди..." - деб таърифлайди. Алишер Навоий "Мажолис ун-нафоис" асарининг тўртинчи мажлисида: "Мавлоно "Хусайн Воиз - "Кошифий" таҳаллус қилур, Савзаворликдур. Йигирма йилга яқин борқим, шаҳардадур ва Мавлоно зуфунун ва рангин ва пуркор воқеъ буллубтур. Он фан булғайқим, даҳли бўлмағай. Хусусан ваъз, иншо ва нужумки, анинг ҳақидадур ва ҳар қайсида муттайин ва машхур ишлари бор..." - деб юксак баҳолаган.

Хусайн Воиз Кошифий Хирот мадрасаларида талабаларга таълим-тарбия берган, Хуросон шаҳарларида ахлоқ-одобдан ваъз айтган. Кошифий ўз асарларида ижтимоий-ахлоқий ҳаёт, маънавият масалаларига катта ўрин ажратади, сиёсат, давлатни бошқариш, шох билан фуқаролар ўртасидаги муносабат, жамоани идора этиш, етук инсонни тарбиялаш муаммолари унинг ижодида катта ўрин эгаллайди. Уларда инсонпарварлик, халқпарварлик, юкори маънавиятга эга бўлиш, маданий юксалиш гоёларини илгари суради. Унинг "Ахлоки Мухсиний", "Рисолаи Хотамия", "Анвори Сухайлий", "Ахлоки Карим", "Жавохирнома", "Луббо ул-маънавий фи-интиҳоби маснаъвий", "Искандар ойнаси", "Тафсири Хусайний", "Футувватномаи Султоний" каби асарлари шулар жумласидандир. Бу асарлардан Хуросон мамлакатада, Хиротда ва бошқа шаҳарлардаги мадрасаларда талабалар учун дарслик сифатида фойдаланилган. Мутафаккир бу асарларида ўзининг ҳаётдан олган собоклари, тажрибалари асосида халқчиллик, инсонпарварлик, ижтимоий ҳаёт, адолат, ҳалоллик, софдиллик, поклик, тўғрилиқ, ростгуйлик ҳақидаги фикрларини ўқимишли, кизикарли ҳикоятлар, ривоятлар ёрдамида баён этади. Бу асарлар Кошифий тили билан айтганда "Хикмати амалий" асосида ёзилганлигидан бугунги кунда ҳам жуда катта тарбиявий аҳамиятга эгадир.

Хусайн Воиз Кошифий инсонни дунёдаги энг юксак олижаноб мавжудот деб билади. Одам номи яхшилик билан эслаш туфайли боқийдир, Ҳаётлик айёмининг ҳосили яхши ном орттиришдир.

- дейди.

Бу Воиз Кошифий ахлокий таълимотининг етакчи госясидир. У салбий ахлокий хислатларни коралайди ва уларнинг инсон хаётида ва жамият учун катта зарар олиб келишини катор хикоят ва ривоятлар билан кўрсатади.

Хусайн Воиз Кошифий яхшилик ва ёмонлик, адолат, виждон, бурч тушунчалари хакида ҳам атрофлича фикр юритади. Ахлоқ нормаси - инсонларнинг ҳуқ, феъл-атворларини тартибга солиб турувчи ахлокий талаблардир. Кошифий ижобий хислатларни кишиларда бўлиши шарт бўлган инсоний фазилат деб тушунади ва сабр, ҳаё, иффат, покизалик, собиккадамлик, саҳийлик, саховат, ростгуйлик, шижоат, камтарлик, ҳушёрлик, баланд ҳимматлик, диёнатлилик, аҳдига вафолик, андишалилик, иззат-ҳурматни билиш, сир яшира олиш каби фазилатларни бирма-бир таърифлаб ўтади. Кошифий ахлокли инсон деганда, илм-маърифатга интилувчи, ҳақиқат ва адолатни севувчи, адолатсизликка қарши курашувчи, мард, ҳаракатчан, олижаноб, саҳий, очик қалб инсонни тушунган.

Ахлоқ масалаларини ёритишда Кошифийнинг "Ахлоқи Муҳсиний" (Хусайн Бойқаронинг ўғли - Абдулмуҳсин Мирзога бағишланган) асари энг машҳур ва муҳим аҳамият касб этади. Кошифий ўз асарларида сиёсат, давлатни бошқариш масалалари бўйича ҳам ўз даври учун муҳим фикрларни олға суради. У давлатни одилонга боқаришда сиёсатдан фойдаланиш кераклигини алоҳида таъкидлайди:

Жаҳонда пок сув ичмакка бўлмас ҳеч қим қодир.

Агар шохлар сиёсат тигин элига қилмаса зохир.

- дейди.

Сиёсат мамлакатни бошқариш учун зарур, у шахсий иш эмас, балки ижтимоий ишдир. Сиёсат адолатли бўлса, мамлакат, жамият ривож топади, халқи фаровон яшайди. Сиёсатни одил подшоҳлар адолат билан бошқаришлари керак:

Мамлакат тобқой сиёсатдин низом,

Ғар сиёсат бўлмаса етгай ҳалал,

Топмағай олам иши асло тузут.

Бесиёсат ҳеч вақту ҳеч маҳал.

Ёки:

"... Адл (адолат - Р. М.) сиёсатсиз мавжуд бўлмас. Сиёсат йўқ бўлса, сардорлик заиф. На учунким мулку-миллат зийнати, дину давлати мусаллаҳи сиёсатдур", - деб мамлакат таракқиётини, адолат қарор топишини ҳам Кошифий сиёсатга боғлайди.

Демак, Хусайн Воиз Кошифий шоир, ёзувчи, олимгина эмас, балки доно сиёсатчи ҳам бўлган. Унинг жамият, давлат, тинчлик, ихтилофларни осойишталик билан ҳал этиш зарурлиги тўғрисидаги фикрлари ҳозир ҳам ўз аҳамиятини сақлаб қолмоқда.

Воиз Кошифий Алишер Навоийнинг маънавий даврасида бўлган XV аср Ҳуросон ва Мовароуннаҳр маданиятининг ривожига катта ҳисса қўшган ҳамда ўз асарлари билан сўнгги авлодларга катта таъсир кўрсатган машҳур алломалардан бўлиб тарихда қолди. У қомусий ижоди билан ўз даври маънавий юксалиши йўлида фаол хизмат қилди ва

нафакат Марказий Осиё, балки бугун Шарк умуминсоний, маданий бойликларини кучайтиришга сезиларли таъсир кўрсатди.